

Зоран ГЕОРГИЕВ

„ГЕОГЛИФОТ“ КАНДА (ШАРКОВ РИД) НИЗ ПРИЗМА НА МАТЕРИЈАЛНИТЕ НАОДИ И ИСТОРИСКИТЕ НАСТАНИ

Клучни зборови: „Геоглиф“, *Овче Поле*, *Battlefield Archaeology*, *Weaponology*, „Динлерска линија“, *милитарни предмети*, *историја*.

Апстракт: Во статијата се презентираат материјали што се пронајдени кај т.н. „Геоглиф – Канда“ во Овче Поле, кој е популаризиран како енигматична античка творба. Идентификацијата на материјалите, во корелација на познатите историски случувања, конкретно ги дефинираат физиономијата на наоѓалиштето и времето на неговата корисничка актуелност, наспроти трансцедентните толкувања што се искажани до сега.

Пред две ипол децении, набргу по индивидуалната набавка на „кит“-делови за склопување на мал спортски авион од чешко потекло, се појавија првите аматерски аеро-фотографии на една необична геолошка формација во Овче Поле. Отпрвин, фотографиите беа познати само на тесен круг информирани (меѓу кои и авторот на овие редови), за подоцна тие, односно загадочната геолошка формација, да го привлечат вниманието на интердисциплинарната наука.

Во 2014 година, со логистичка и финансиска поддршка од Општина Свети Николе, во две етапи беа вршени неинвазивни археоакустични и археоастрономски испитувања, од страна на комбиниран стручен тим на *Supra Brain Research Group* (Р.Италија - *Rochester Institute of Technology* од Дубровник). Уште пред самиот старт на истражувањето, беше постевена хипотеза дека необичната геолошка формација, наречена од истражувачите „геоглиф“, претставува вештачка творба во чија подземна длабочина има простории - „(...) гроб на една многу значајна личност од македонската историја, првенствено на Александар Македонски или некој член на неговата династија“.¹

¹ Изјава на раководителот на проектот, самостојниот истражувач Домагој Николиќ од Р. Хрватска, на

Истражувачкиот тим ја поткрепи хипотезата со една легенда слушната во Кратово (!), според која Александар бил погребан во Овче Поле. Подоцна, по извршената астрономска анализа на формалниот изглед на „геоглифот“ со облик на елипса, во која е вметнат „симбол“ (според истражувачите „со изглед на една буква од микенското писмо *Линеар Б*“), изведено е поврзување со констелацијата на соѕвездие *Cassiopeia*, односно поврзување со датумот 21/22 Јули, кој е родениот ден на Александар Македонски.

Своите прелиминарни резултати тимот на *SBRG* ги презентирал во Зилина, Република Словачка (2015),² а потоа ги објави во *Journal of Anthropology and Archaeology* (2016),³ како и во едно печатено издание на Општина Св. Николе (2017), кое претендирало да има научен карактер.⁴ „Канда“ стана сензационална тема на домашните печатени и електронски медиуми, а доби пласман и во странски научно-популарни емисии, како таа на *CNN*, каде локалитетот беше претставен како феномен во релација со мегалитското *Кокино* и со „блиски палати на македонските кралски династии“ или, пак, како во емисијата *Ancient Aliens* на *History Channel* (*The great Kanda Geoglyph in Ovche Pole*), каде беше прикажан како доказ за постоење на древна цивилизација и творба која

одржана предпроектна презентација во Св. Николе, на 25. 12. 2013 година.

² *SBRG, Archeoacoustic analysis of Kanda Hill in Macedonia, Study of the peculiar EM phenomena and audio frequency vibrations, Zilina, Slavic Republic (ISBN. 978-80-554-0958-0, ISSN. 1338-9631).*

³ *Debertolis B., Nikolic D., Tarabela N., Archaeoastronomy of Kanda geoglyph, Macedonia, JAA 4 (2), 2016.*

⁴ *SBRG, Kanda, Republic of Macedonia, Archaeoacoustics & Archaeoastronomy (Scientific papers), Sveti Nikole 2017.*

„го симболизира Големото око на Универзумот“. Симболичко и метафоричко значење на топонимот „Канда“ беа барани во старомакедонскиот јазик, во Санскритот, во Ведите и т.н.

Ние тука нема пошироко да ја коментираме очигледно прејудуцираната стартна хипотеза на Д. Николиќ, којашто, по испитувањата, беше преточена во цврсто тврдење дека: „геоглифот е направен точно, астрономски, математички, геометриски, во чест на раѓањето на Александар Македонски“. Нема да ги коментираме трансцендентните толкувања, ниту целите и ефектите на сензациониот пристап. Трансценденцијата не е нешто невообичаено во археологијата; кон неа прибегнуваат претежно истражувачи со друга професионална ориентација, кога за одредена археолошка појава не успеваат да најдат соодветно конкретно објаснување. Тогаш толкувањата се врзуваат за нематеријалната духовна сфера, за култовите, верувањата, легендите. И не ретко се запаѓа во фантастицизмот. Ние ќе се обидеме да го објасниме карактерот на локалитетот англистајќи го од друг агол – преку материјалите што таму се пронајдени, а кои тимот на SBRG не ги спомнува, иако е невозможно да не знаел за нивното постоење, што пак, во најмала рака, говори дека интердисциплинарноста на истражувањето била далеку од доволно опфатна, дотолку повеќе што на Шарков Рид – Канда не се вршени археолошки ископувања.

Во 2013-14 година, локалитетот „Шарков Рид“ – Канда бил планиметриски сниман во рамки на поширок друг проект, со кој раководел археологот В.Лилчиќ.⁵ При тоа, со помош на метал-детектор, биле собрани површински наоди, кои се инвентарирани на теренот, со координати на местоположбите и точно означени на снимениот план (Сл. 3).⁶ Материјалот има воен карактер и припаѓа на новата историја. Како таков, тој е во домен на интерес на младите научни суб-дисциплини Археологија на битките (Battlefield Archaeology) и Наука за оружјата (Weaponology).⁷ Прецизната

⁵ „Археолошка топографија на стари градови и тврдини во Република Македонија“, проект на Филозофскиот факултет при УКИМ, Скопје.

⁶ На колегатата В. Лилчиќ му благодарам за овозможениот непосреден преглед на материјалот, како и за отстапената планска и фото-документација што ја користам тука.

⁷ Во некои европски земји, а особено во САД, овие дисциплини се практикуваат повеќе децении. Кај нас сè уште не заживеале и оваа наша статија е една од првите во тој домен (види и: З. Георгиев, *Кон прашањето за автентичноста на „Гоцевата пушка“ во Историскиот музеј на Македонија*, Културно наследство 19-21, Скопје 1996, 339-348; Истиот, *Две оружја*

идентификација на материјалот, во корелација со историските случувања (локални и општи) и стратешката вредност на просторот во кој е пронајден, ја дефинираат физиономијата на наоѓалиштето, како и времето на неговата корисничка актуелност.

Локалитетот „Шарков Рид“ се наоѓа во пошироката месност Канда, во средиштето на Овче Поле, северно од селото Долно Црнилиште и западно од селата Пеширово и Амзабегово. Претставува мала тумба врз еден од последните-најниски изданоци на разбрануван ридчест рељеф, кој благо се спушта во полето. Локалитетот го добил името по окопите со кои е „исшарана“ неговата површина (Сл.1 и Сл.2). Тие имаат специфична организација. Околу горниот појас на тумбата се прокопани два долги лачни окопи, кои обградуваат елипсест простор со димензии 85 x 45 м (Сл. 3). Краевите на лачните окопи не се составуваат (т.е. не затвораат потполна елипса, како што е прикажувано) туку, на северната и на југоисточната страна, помеѓу нив се оставени непрокопани тесни премини за пристап кон окопите во внатрешниот простор. Внатре, по средина на „елипсата“, се протега аксијален окоп во права линија, долг околу 35 м, чиј јужен крај е поврзан со попречен окоп во вид на искршена „циг-цаг“ линија, со пет отсечки. Кон спортивниот крај од аксијалниот окоп, под прав агол се издвојува окоп поврзан со еден од лачните. Денешната ширина на окопите секако настанала со ерозивно одронување на нивните профили со текот на времето. Околу подножјето на тумбата постоел уште еден опкопан прстен, а во негово продолжение и еден окоп со облик на долг клин, кој широко ја опфаќа северната падина. Тие се делумно девестирани со механизано зафаќање при земјоделска обработка на околниот простор, но се забележуваат на фотографиите од воздух. На некои места се распознаваат и куси пристапни рампи по косините. Свкупната површина опфатена со окопи има приближни димензии 230 x 130 м.

За етимологијата на името на пошироката месност „Канда“ немаме податок, но сметаме дека постојат изгледи, ако не и веројатност, тоа да настанало со пермутација на именската форма „Хамза“, која е содржана во изворното име на блиското село Амзабегово (Hamzabeyli), како и во изворното име на селото Сарамзалино (Sari Hamzali).

од региментите на Пиколомини, Патримониум. МК, 9, Скопје 2011, 213-221; Истиот, *Helebarda habzburške vojske iz 17. stoljeća u Skoplju*, Radovi, Zavod za hrvatsku povjest, Vol. 52, br. 2, Zagreb 2021).

Сл. 1 Локалитет “Шарков Рид” - Канда, с. Црнилиште, Овче Поле (сателитска снимка)

Материјалот од Шарков Рид може да се подели во две групи. Основната група, количински преобладава, ја сочинуваат чаури, проектили и цели патрони од пешадиско стрелачко оружје (Таб. I - III). Сите пронајдени предмети од тој вид припаѓаат на еден ист тип муниција – патронот Lebel-Desaleux 8x50R (колоквијално: лебелов патрон, лебелов калибар). Во историскиот развој на огнестрелните оружја тој зазема значајно место, бидејќи претставува прв модерен патрон со кој отпочнало користењето на денешниот нитроцелулозен барут и кој се појавил заедно со првата модерна репетирна пушка, за која бил конструиран.

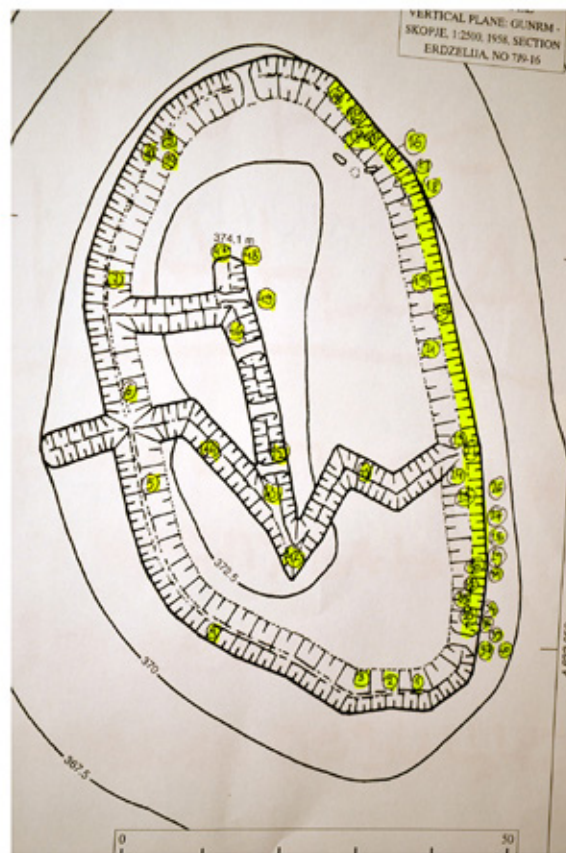
Имено, откако францускиот хемичар Paul Vieille го патентирал нитроцелулозниот барут, во 1884 година (кордит, „Poudre B“), кој развива три - четири пати поголема потисна енергија и има низа други предности во споредба со дотогаш користениот шалитрен („црн“, „димен“) барут, артилерискиот полковник Nicolas Lebel, комбинирајќи технички решенија од две постари оружја, ја конструирал репетирната брзометна пушка Lebel M.1886. Супериорноста на новото фран-

цуско оружје се должела на патронот полнет со новиот барут и со радикално намален калибар на проектилот од 8 мм, кој постигнул голема брзина и далеку дострел. Појавата на тоа оружје предизвикала трескавична трка за реорганизација на воените индустрии во другите европски и воневропски држави, кои, постапно, со свои нови модели на армиски оружја, паритетно ја достигнувале Франција во текот на следните десетина години (Германија 1888, Белгија, Швајцарија, Данска и Јапонија 1889, Австро-Унгарија 1890, Русија и Италија 1891, Англија 1892, САД 1893 и т.н.).

Во 1898 година, капетанот Desaleux конструирал нов тип на проектил за истиот лебелов патрон (ball D), со тежина од 12.8 грама, кој има подобар аеродинамичен профил - со шилест врв и конусен заден дел, со што значително биле зголемени балистичките перформанси ($V_0=730$ м/с; $E_0=3364$ J; порамна траекторија и подобра условна прецизност). За разлика од сите други проектили со оловно јадро и бакарна кошулка, телото на проектилот „D“ е изработено од полно парче месинг (90% бакар, 10% цинк) и тешко се дефор-

Сл. 2 “Шарков Рид” - Канда, поглед од запад (сателитска снимка)

Сл. 3 План на “Шарков рид” - Канда, централен простор (според В. Лилкиќ)

мира, што дополнително ја зголемува неговата терминална пробивност. Француската армија го усвоила патронот со проектил „D“ во 1901 година и, иако тој имал една неподобна техничка анахроност во геометријата на чаурата, го задржала како унифициран патрон за сите свои пешадиски оружја што биле конструирани или адаптирани до 1929 година, а кои биле користени во обете светски војни (во француските колонии и две децении подолго).⁸

Муниција од овој тип била произведувана во повеќе француски фабрики, а во текот на Првата светска војна нивниот број се зголемил со преориентација на други металопреработувачки претпријатија и некои фабрики за луксузни автомобили. Пред германското продирање во северна Франција, некои фабрики биле преселени близу до пиринејската граница со Шпанија.⁹ Оттаму, а и поради тоа што дисперзираното производство било организирано на кооперативен принцип, кај лебеловата муниција од тие години се јавува многу широк спектар на комбинирани ознаки (од над 130 учесници во производството). На дното од чаурите, во четири сегменти, се одбележни кратенки и кодови за: Дирекцијата за артилерија во Версај (до крајот на 1915), за типот на проектилот, за производувачите – добавувачи на метални и експлозивни компоненти, за фабриката која го елаборирала патронот, за годишниот квартал и годината на производство. Прегледна идентификација на ознаките што се застапени кај наодите од Шарков Рид даваме во следниот приказ (Цртеж 1 и 2)

Муницијата потекнува од различни производни подрачја: - од околината на Париз и од централна Франција (Венсен, Бурж и големиот рударско-металуршки кооперант во Понжибо); од југоисточна Франција (Валанс, јужно од Лион и барутаната во Сорж кај Авињон); од јужна Франција (Тулон, Тулуз и близок кооперант за експлозивни во Тарн); од југозападна Франција (Тарб, близу шпанската

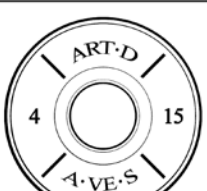

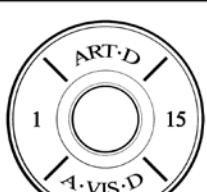
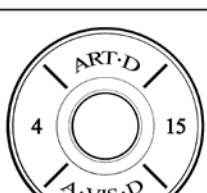
⁸ Специјализираната и популарната литературата за оваа материја опфаќа недогледен број библиографски единици. Како релативно попристапни кај нас, тука ги посочуваме: F. Barnes, *Cartridges of the World*, Chicago 1965; H.L. Blackmore, *Guns and Rifles of the World*, London 1968; J. Lugs, *Handfeuerwaffen*, (I-II), Berlin 1973; I.V.Hogg & J. Weeks, *Military Small Arms of the Twentieth Century*, Arms & Armour Press, London 1978; Major F Myatt MC, *The Illustrated Encyclopedia of Firearms*, Salamander Books, London 1979; F. Wilkinson, *The Illustrated Book of Guns and Rifles*, Hemlin (1979); F.Wilkinson, *The Worlds Great Guns*, Hamlyn, Cordoba 1981; W.Reid, *The Lore of Arms* (1926), Madrid 1984; B. Bogdanović, *Puške, Dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije*, Beograd 1990; А.Б. Жук, *Справочник по стрелковому оружию*, Москва 1993.

граница) и од Алгер во истоимената француска колонија во северна Африка. Пронајдените примероци биле произведени во временски опсег од првиот квартал на 1915 до првиот квартал на 1917 година, со исклучок на еден патрон (чаура) од 1910 година. Застапени се различни производни серии, како по датумот на производство така и во однос на кооперацијата помеѓу одделните фабрики и добавувачите на компоненти. Судејќи според сигнираната датација, би можело да се оцени дека оваа лебелова муниција била трошена во Првата светска војна, односно дека тогаш на Шарков Рид се одвивале борбени дејствија. Но, хронологијата на историските настани говори поинаку.

За прв пат, француско лебелово оружје пристигнало во Вардарска Македонија малку пред средината на Октомври 1915 година, заедно со здружената воена експедиција на француската и англиската армија од околината на Солун (таму повлечени по поразот во Дарданелите), којашто, непосредно при стапувањето на Бугарија во војната, навлегла во Долно и Средно Повардарје, до Криволак и Градско, со задача да го забави напредувањето на бугарската II армија кон вардарската железничка линја и со тоа да обезбеди коридор за евакуација на српската војска кон Грција. Повеќедневен воен судир со бугарската претходница се одиграл кај Криволак („Криволачка битка 1915“). Градско, како стратешки важна железничка станица на комуникациски крстопат, заедно со неколку околни села на десниот брег на Вардар, каде се распоредиле 122-та и дел од 57-та француска дивизија, било најсеверната позиција на експедицијата. Таму немало борби, бидејќи француските единици командувани од генералот Charles de Lardemeille постапно се повлекувале во последен момент.¹⁰ Од таа историска епизода останал францускиот војнички окоп околу сидините на античко Стоби, којшто, по војната, кусо време служел за воени вежби. Обете позиции на силите на Антантата (Криволак и Градско) биле далеку од Овче Поле. Откако со брзото продирање на бугарската војска во Јужното Поморавје и истовремено по правецот Деве Баир – Куманово - Скопје

⁹ Лебелова муниција произведувала и американската фабрика Remington (во три одделни погонии), исто така фабриката Western Cartridge Company и фабриката Robin Hood Ammunitions, за потреби на американската војска која користела еден митралез со француско потекло. Дел од тоа производство стигнало на европскиот Западен фронт во 1917-18 година.

¹⁰ Falls C., (1933), *Military Operations Macedonia: From the Outbreak of War to the Great War*, Based on official Documents by Direction of the Historical Section of the Committee of Imperial Defence I, Imperial War Museum ed., London 1996, 58 – 62).

	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 1 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement VE. Valence S Poudrerie de Sargues</p>
	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 2 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement VE. Valence S Poudrerie de Sargues</p>
	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 3 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement VE. Valence BS Atelier de lamignage de Bourges</p>
	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 4 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement VE. Valence S Poudrerie de Sargues</p>
	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 3 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement AR. Cartoucherie d'Alger S Poudrerie de Sargues</p>
	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 4 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement AR. Cartoucherie d'Alger S Poudrerie de Sargues</p>
	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 1 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement VIS. Vincennes D Societe d'électro-metallurgie de Dives</p>
	<p>ART. Direction de l'Artilerie D Désaleux (тип на проектил) 4 квартал 15 1915 A. Atelier de chargement VIS. Vincennes D Societe d'électro-metallurgie de Dives</p>

Цртеж 1

	<p>TS. Atelier de construcion de Tarbes 2 квартал 16 1916 P Societe anonyme des mines meatux et fonderie de Pontgibaut</p>
	<p>TS. Atelier de construcion de Tarbes 3 квартал 16 1916 C Conpagnie francaise de metaux (tarn)</p>
	<p>T. Pirotecnie maritime de Toulon 4 квартал 16 1916 D Societe d'eléctro-métallurgie de Dives</p>
	<p>TE. Cartoucherie de Toulouse 2 квартал 16 1916 BS Atelier de laminage de Bourges</p>
	<p>TE. Cartoucherie de Toulouse 3 квартал 16 1916 BS Atelier de laminage de Bourges</p>
	<p>TE. Cartoucherie de Toulouse 4 квартал 16 1916 BS Atelier de laminage de Bourges</p>
	<p>VE. Cartoucherie de Valence 1 квартал 17 1917 P Societe anonyme des mines meatux et fonderie de Pontgibaut</p>

Црғеж 2

бил пресечен патниот правец кон југ и пропаднал оперативниот план за извлекување на српската војска преку Македонија („Операција Качанички маневар“), интервенцијата на Антантата ја загубила стратешката цел и експедицијата се вратила назад. Српската одбрана на линија од Кочани до Дојран, со јачина од само една дивизија, не можела да се одржи и забрзано се евакуирала кон Велес и преку Бабуна кон Прилеп. Англиските и француските трупи, кои држеле фронт кон Струмичката котлина (тогаш составен дел на Царство Бугарија од 1913 година), по битката на Криволак се повлекле кон Гевгелија и Солун. Низ небранетото Овче Поле минала Коњаничката дивизија на бугарската армија, за помалку од два дена (Штип бил окупиран на 17. Октомври, Св.Николе на 18., Велес на 19/20.).¹¹ Значи, окопите и француската муниција од Шарков Рид не може да се поврзат со тој настан, ниту воено-оперативно, ниту просторно, ниту временски.

Следен пат, француско оружје со лебелов калибар стигнало кај нас дури по пробивањето на Солунскиот фронт, во Септември 1918 година, заедно со француската и повратничката српска војска. Српската војска, која од почетокот на војната до пристигнувањето во Валона и на островот Крф загубила најголем дел од своето модерно пешадиско оружје (100 000 маузерови пушки од германско и австриско-штаерово производство, како и руски брзометни пушки Мосин-Наган), во Грција била превооружена со француско оружје (109 000 пушки, воглавно Berthier M.07/15, добиени во Август и Септември 1916).¹² По пробивањето на фронтот, во фазата на евалуација на дејствието, тактичката постапка „гонење на непријателот“ кон бугарската граница течела брзо (17-29 Септември 1918),¹³ така што немало ниту време ниту потреба да се

¹¹ А.М. Стојићевић, *Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912-1918*, Београд 1932, 441, 453, 455-458. Авторот бил артилериски потполковник, шеф на Оперативниот отсек на Генералштабот, задолжен за интендантското снабдување на војската, така што имал детални информации за бројниот состав, распоредот и движењето на српските и на непријателските единици.

¹² В. Bogdanović, *Puške, Dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije*, Београд 1990, 104-105. Според Стојићевић (нав. дело, 504, нота **), евакуираниот дел од српската војска (140 000 лица) преминал во Албанија само со 50 000 пушки и 1700 карабини (за кои не можело да се обезбеди соодветна муниција кај сојузниците, з.н.), 173 митралези, 72 топа и 707 сабји. И од таа количина бил загубен дел при минувањето низ Албанија (попатно разменуван за храна од локалното албанско население).

¹³ А.М. Стојићевић, 548, 550-551

прават или користат окопи од било кој. Јасно е дека бугарска отстапница не дејствувала од позицијата на Шарков Рид, зашто во окопите нема чаури од бугарското манлихерово оружје, ниту каков и да е друг показател, а српската војска била во силно офанзивно движење и таа статична позиција тактички не ѝ требала. Оттаму, окопите и муницијата на Шарков Рид немаат релација ниту со завршните операции на војната.

Политичките и други околности влијаеле француското оружје, иако технички веќе во застапување, да опстане на нашите простори повеќе од две децении по завршувањето на војната. Создавањето на Кралството СХС и прекумерните територијални барања на Србија биле проблематични при кроењето на балканските државни граници во текот на целогодишната Париска мировна конференција (1919-20) и условиле остро спротивставени преговарачки позиции. Се противело Кралството Румунија, поради припојувањето на румунски Банат кон Србија и ширењето на Србија во унгарските Бачка и Барања, кон кои Румунија имала аспирации. Отпор за припојување со Кралството Србија пројавиле и словенечките и хрватските учесници на Конференцијата, истакнувајќи ја својата повеќевоковна политичка и културна припадност на западниот свет (макар што Собранието на кусотрајната Држава на Словенци, Хрвати и Срби, што тие ја основале во крајот на 1918-та на просторот од дотогашните австро-унгарски територии, изгласало согласност за здружување со Србија и Црна Гора).¹⁴ Крајно непоколеблив противник била кралска Италија – влијателната трета членка на Антантата, која требало да ги загуби Истра и Далмација (што ги стекнала со воена интервенција во ноември 1918 година, повикувајќи се на претходен договор со Антантата), поради што италјанската делегација го прогласила проектираното Кралство СХС за свој најголем нов непријател и демонстративно ја напуштила Конференцијата. Франција и Англија се премислувале, со интенција да удоволат на Италија како што било договорено во 1915 година, но, на инсистирање од американскиот претседател Вилсон, кој не се согласувал Италија да владее со цел Јадран, одлучиле во корист на новата балканска држава, четири месеци по нејзиното признавање од САД.¹⁵ Овие односи се важни за да се разбере

¹⁴ Lj. Boban, *Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba*, Radovi Zavoda za hrvatsku povjest, Fil. fak. Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 26, No 1, Zagreb 1993, 187-198; Z. Matijević, *Narodno vjeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, Osnitak, djelovanje i nestanak (1918-1919)*, Hrvatski institut za povjest, Zagreb 2008, 35 - 66.

¹⁵ MacMillan M., *Paris 1919: Six Months That Changed*

климата во која ќе се одвиваат следните настани, а со кои нашата тема има последична врска.

Спорните прашања и внатрешните антагонизми подоцна имале лош одраз врз политичкиот живот во државата и тензиите добиле епилог со атентат врз пет хрватски пратеници во Народното собрание, во 1928 година, по кој хрватските националисти ја формирале терористичката организација „Хрватски домобран“, а неколку месеци по воведената диктатура од кралот Александар Караѓорѓевиќ ја создале и тајната организација „Усташа - Хрватско револуционерно движење“ (со бази во мусолиниева Италија), којашто веднаш воспоставила врска со михајловистичката ВМРО во Бугарија („Софијска декларација“, Април 1929). Цела деценија дотогаш, дестабилизирачки фактор за државата било обновеното оружано дејствување на комитските чети во источниот дел на Вардарска Македонија. Но, најголема опасност била трајното непријателство од страна на Италија. При стравување од претстојна војна, Кралството СХС уште во крајот на 1919 година докупило од Франција нови 20 000 пушки Berthier M.07/15. Помеѓу 1924 и 1927 година, со кредит подигнат од Франција, биле купени уште 50 000 пушки, митралези и друго француско оружје, а одредена количина „отпишано“ француско оружје била набавена и од Чехословачка.¹⁶ Арсеналот на Кралството располагал со брзометните пешадиски модели Lebel M.1886/93, Berthier M.1892/07, Berthier M.07/15, карабини Berthier M.07/16, два прекалибрирани модели на постари еднометни пушки (Gras M.1874/14 и Remington Rolling Block M.1897/14 - за артилерци и за неборечки помошни служби), како и митралезите Chauchat M.07/15 и Hotchkiss M.14 – сите со лебелов калибар. Државата немала постројки за производство на лебелова муниција, а количините што ги набавувала од Франција, преку солунското пристаниште, потекнувале од воените години.¹⁷ За нашата тема е важно дека со француско оружје

the World, Random House Publishing Group, 2003, 107-124, (ISBN 978-0307-45296-4, ISBN 0-307-43296-3).

¹⁶ В. Bogdanović, 107-109.

¹⁷ Немајќи сопствена наменска индустрија, Кралството СХС, на сметка на својот воен долг кон Франција (за севкупната материјална издршка на српската војска во Грција во периодот 1916-18) и со дополнителен кредит, набавило дел и од воената опрема која американската војска ја оставила во Франција за продажба: 140 000 американски униформи, инженерски средства, транспортна опрема, санитарска опрема и материјали, логорска и разна друга опрема, како и текстилни суровини за обработка. За прехранување на гарнизоните, во кои Кралството држело 260 000 војници и жандарми (обем на две ипол армии, з.н.), била набавена конзервирана и цврста храна во количина до-

биле опремени сите 11 пешадиски полкови во III-та армиска област на Кралството (Вардарска Македонија и Космет, з.н.),¹⁸ како и тоа дека сето француско и друго затекнато и поново пешадиско оружје (манлихерови и маузерови пушки од војната, крагувечки Маузер-Јелен М.24, сите видови митралези и друго), било запленето од Вермахтот по капитулацијата на Југославија во 1941 година.

Хронологијата на настаните, историјатот на француското оружје во нашиот географски простор и производните ознаки на пронајдената муниција, укажуваат дека окопите на Шарков Рид биле користени по Првата светска војна, односно дека локацијата била во функција на стратегиските планови и безбедносните потреби на Кралството СХС. Меѓутоа, локацијата имала и важна претходна улога, а кумулативно била актуелна поради два исклучително битни комплексни аспекти:

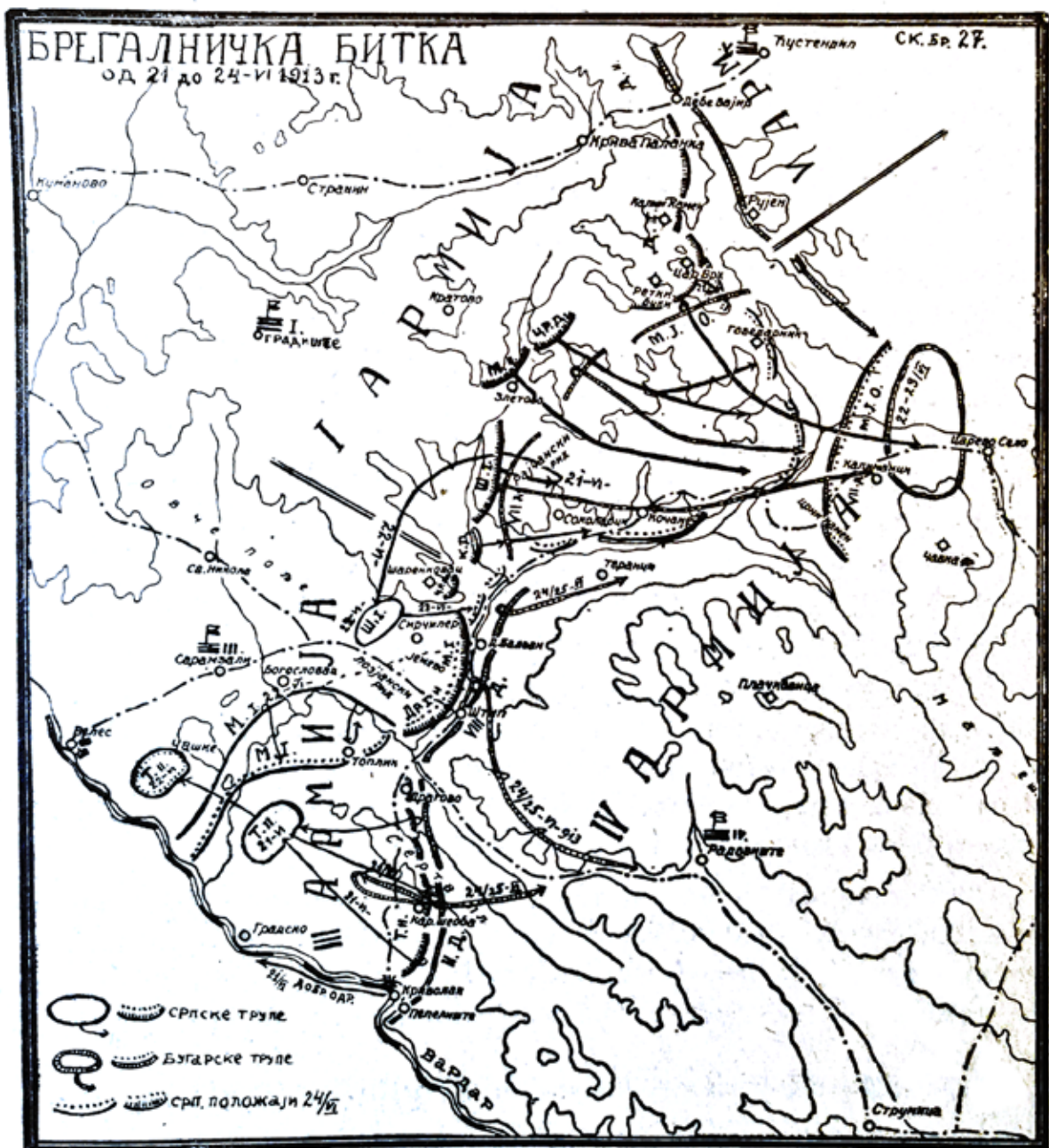
1. Уште пред Балканските војни, Врховната команда на Кралството Србија го рангирала Овче Поле како најважен стратегиски простор во Вардарска Македонија, бидејќи тој е погоден за концентрација на голема воена сила (сопствена или непријателска), со можност за офанзивно настапување во секој географски правец.¹⁹ Подрачјето околу Шарков Рид-Канда добило конкретна улога во Втората балканска војна, кога претставувало средиште на т.н. „Динлерска одбранбена линија“, именувана според турското име на с.Црнилиште. Линијата се протегала од с.Трстеник на север, преку с.Горобинци – с.Кнеже – с.Динлер/Црнилиште – Богословски Рид, до с.Тестемелци - кота 319 (гребен „Чашке“) и Брегалница на југ. Постапувањето на одбранбената линија започнало веднаш по воената Наредба од Командантот на I-та српска армија – Њ.В. Престолонаследник Александар I Караѓорѓевиќ, издадена на 8. Април 1913 година, а работите се изведувале до средината на месец Јуни, кога избила војната.²⁰ Пунктот кај с.Динлер/Црнилиште (т.е. Шарков Рид – Канда) бил најдобро утврдената позиција меѓу сите други на македонското боиште воопшто. Во текот на Брегалничката битка, тука била распоредена заднинската резерва од Моравската дивизија на српската III-та армија (13 ипол батаљони, еден пионерски полубатаљон и осум артилериски батерии). Штабот на Моравската дивизија се наоѓал во с.Сарамзалино. На 25. Јуни, во овој простор пристигнала и Шумадијската дивизија (од составот на I-та армија во криворечкиот регион), која

волна за до крајот на 1921 година (А.М. Стојићевиќ, *нав.дело*, 569 – 573).

¹⁸ В. Bogdanović, *Puške*, 105.

¹⁹ А.М. Стојићевиќ, *нав.дело*, 93.

²⁰ Исто, 231.

Сл. 4 Одбранбена линија “Динлер” во тек на Брегалничката битка 1913 година (А.М. Стојиќевик)

поставила свои логори помеѓу с.Кадрифаково и с.Ерцелија. Задача на Динлерската линија била да го затвори пристапот кон Велес (каде бил штабот и базата на III-та армија), доколку бугарските сили го пробијат фронтот на Брегалница и на Злетовска Река и продраг во Овче Поле од правец на Штип или/и од северниот оператиски правец Страцин – Кратово - с.Градиште - Св.Николе. Од централниот сектор Динлер/Црнилиште, уште во првиот ден на Брегалничката битка биле упатени резервни единици за зајакнување на борбените позиции кај Штип, на Лозјански Рид, на Ежов Рид и натаму кон Руен (Рајчански Рид) и Кочани (Сл. 4).²¹

²¹ Исто, 212, 227, 229-232, 251, Скици бр.25 и бр.26

Динлерската одбранбена линија не била повторно организирана (запоседната) во 1914-1915 година, поради отпочнување на Големата војна и одвивање на воените дејствија во северните погранични области покрај Долна Дрина, Сава и Дунав, каде биле насочени главните српски сили. Всушност, Динлерската линија останала стратески запоставена првенствено поради официјално декларираната воена неутралност на Бугарија, сè до нападот кој таа го извела во Октомври 1915 година без објава на војна, кога, како што кажавме погоре, незаштитеното Овче Поле било прегазено практично во еден ден.

2. Воспоставената власт по Големата војна, секако, ги имала предвид претходните горчливи

искуства со Тиквешкото и Охридско-Дебарското востание во 1913 година, со нелојалноста на населението кое масовно ја одбегнувало мобилизацијата (1914, 1915) и со военото реангажирање на дезертерска, политичка и друга македонска емиграција надвор од Кралството (11-та „Македонска“ дивизија, формирана во почетокот на Октомври 1915-та и приклучена кон II-та бугарска армија, а по војната расформирана, но потенцијално заканувачка, бидејќи како неформална паравоена структура успеала да скрие и задржи за организацијата ВМРО голем дел од бугарското армиско оружје што требало да се уништи - вклучително митралези и минофрлачи – што овозможило таа да се постави во пиринскиот дел на Царството Бугарија како „држава во држава“, со респективен боен потенцијал).

Тие настани, како и неколкуте поголеми комитски диверзантски акции во пролетта 1915 година (особено крвавата Валандовско-Удовска акција),²² морале да бидат антиципирани во безбедносните проекти на Кралството СХС. Резултат на антиципацијата била изградбата на жандармериски станици ширум Вардарска Македонија во 20-те години, како и три армиски стационажи покрај железничката линија од с.Ристовац (Србија) до Гевгелија. Материјалот од Шарков Рид – Канда е доказ дека, во тој контекст, бил реактивиран и стариот „Динлерски“ пункт, како армиски вежбовен полигон со потенцијална намена за превенција на претпоставени поопсежни комитски акции (аналогни на Валандовско-Удовската), објективно очекувани доколку отпочне војна со непријателска Италија – логичниот поддржувач (подоцна и финансиски помагач) на организацијата ВМРО и на сите други политички противници на Кралството СХС / Југославија.

Самиот физички изглед на окопите на Шарков Рид соодветствува на воената практика од XIX до 30-те години на XX век, која ја одликувале тактичка статичност и рововско војување. За Големата војна особено се карактеристични окопите со искршени правци (zig zag trenches), каков што скроман пример имаме на јужната страна од тумбата Шарков Рид. Историски гледано, окопите со прекршени правци се јавуваат уште во 17. век, кај „свездастите“ тврдини на големиот француски воен архитект Sébastien de Vauban, но во улога

²² П. Стојанов, *Македонија во времето на Балканските и Првата светска војна (1912-1918)*, Скопје 1969; Д. Галев, *Белиот терор во Македонија 1910-1941*, Штип 1991; В. Ачковска – Н. Жежов, *Предавствата и политичките убиства во Македонија*, Скопје 2004; А. Стојчев, *Македонија и Македонците во Првата светска војна*, Скопје 2017.

на широка бариера (moat / ditch) која од надворешна страна ги следи контурите на фортификацијата. Во Првата светска војна „циг-цаг“ окопите имале друга важност, условена од масовноста на модерни артилериски орудија и појавата на прва авијација. На фронтовски „бришан терен“ и воопшто, таквите окопи давале подобра заштита, односно помали загуби на жива сила при обемното, честопати деноноќно и густо артилериско противничко дејство. Имено, логиката на искршениот окоп се темели врз искуството дека при паѓање на граната во окопот ќе бидат елиминирани само оние војници што се наоѓаат во еден негов крак, а во соседните не. Ефектите од четиригодишното рововско војување на Западниот (француско-германски) фронт се видливи и денес. На многу фотографии од боиштата на Марна и Сомма може да се видат цели полиња „исшарани“ со мрежи од „циг-цаг“ окопи, а, во физичка смисла, поучни се и илустрациите за бескрајните војнички деноноќија во нив. Иако во помала мерка, таков бил и Солунскиот фронт, од крајот на 1916 до Септември 1918 година. Шарков Рид – Канда е непосредно претходен пример на таквата општа концепција за војување.

Со оглед на тоа што чаурите од испукани патрони на Шарков Рид говорат дека било стрелано од окопите кон надвор, а нема проектили од возвратена противничка стрелба, евидентно е користењето на локалитетот како полигон за воени вежби, во време помеѓу 1919/20 и 1940/41 година, кога француското армиско оружје опстојувало во државата. Присуството на трошена муниција од различни години и различни производни серии говори за повеќекратно изведувани воени вежби.

Полигонското користење на Шарков Рид го потврдуваат и наодите од втората група предмети, кои делумно се од поново време (Таб. IV): метално свирче за сигнализација; делови од кутии за боја за чевли – некогашен наменски производ на скопската фабрика „Пролетер“ за ЈНА; едно метално копче од постара војничка униформа; изрежани капаци и делови од конзерви (еден примерок со американски стандард и втисната сигнатура „Н“); отпаднат шраф и железен капак од армиска опрема; една рана монета од ФНРЈ и пет од СФРЈ (1965, 1973). При полигонските вежби од поново време, а многу веројатно и од локално население, биле наоѓани и на лице место биле демонтирани стари лебелови патрони, за што сведочат неистрелани проектили од типот „D“ - истргнати од чаурите (Таб. II, 12), исто така испразнети чаури со неактивирана иницијална каписла (Таб. II, 9-11.; Таб. III, 14), како и не мал број на полу скинати, пробиени или со чукање сплескани лебелови чаури (избор во Таб. III, 17, 18). Сепак,

евидентната општа и долговремена запуштеност на окопите говори дека по Втората светска војна полигонското користење било повеќе инцидентно отколку ретко.

* * *

Можеби, со проверка во катастарската документација за земјишната парцела на Шарков Рид, преку формалните податоци (вид, намена, сопственик, корисник, движење на сопственоста), истражувачкиот тим на SBRG ќе можел да најде патоказ или да извлече посреден заклучок за нејзината намена. Со децении, на теренот не се гледа некаква ефектива од корисникот, од што би се проценило дека користењето било резервирано за неекспониран државен субјект, та Шарков Рид стои како изолирана зона среди широко обработено земјиште наоколу. Во секој случај, француската муниција на Шарков Рид не била трошена за заштита на нечија „гробница“, како што и „Големото око на Универзумот“ не можело толку да погодува за армиски потреби во историски континуитет. Дадениот астрономски графички приказ на соѕвездието Сасиореја, сепак, не е „огледало на геоглифот“, бидејќи не ги третира сите рововски краци, а, се разбира, и констелацијата на соѕвездието не се софпаѓа со раѓањето на наредбодавецот за одбранбената линија „Динлер“ (според западниот астролошки Хороскоп, тој бил „Стрелец“, а не „Рак“ како големиот антички истоименик). Доколку погоре изложеното не е доволно и се бараат повеќе аргументи, апсолутно меродавна би била примената на археолошката девиза: „копачот ќе покаже“. Она што тука треба да се спомне попатно, а воопшто не е за пренебегнување, е фактот дека на локалитетот не е најден ниту еден - ни најситен - фрагмент од античка (ниту друга) керамика, што секако е во индикативен несклад со култното

значење кое на Шарков Рид му било придадено со „мултидисциплинарното“ истражување.

Што се однесува до геоакустичното испитување на SBRG, со користење на електронска опрема конструирана од електроинженерот Д. Николиќ, при кое на Шарков Рид била детектирана протечна подземна вода (електродинамичка вибрација од 20-50 Hz), сметаме дека таа констатација е интересна, бидејќи има потенцијал да го дополни сознанието за еден природен феномен, кој од дамнина бил одлика на Овче Поле. Имено, до делумното мелиоризирање по Втората светска војна, полето било начелно безводно (едно од најсувите во европски рамки), одвај напојувано со прокопани вади покрај бреговите на малкуводната Светиниколска Река. Но, полето има понорнички тек на артеска вода, локално познат под името Азмак. Фолклорно живописен исказ за Азмакот, со доза на хумор, наоѓаме во мемоарите на Александар Балабанов (1879-1955), роден штипјанец со ерменско потекло, чијашто фамилија поседувала голем земјишен имот – чифлик во атарот на с.Амзабегово, во време од првата половина на 19 век до национализацијата на имотите во 1946 година.²³ Според Балабанов, кој израснал на имотот, водата на Азмакот извирила среди Овче Поле и исчезнувала кон неговиот крај. Таа имала многу висок - горчлив салинитет, поради солената почва од која извирила, а на површината создавала многу калишта и длабоки вирови, во кои честопати пропаѓале овчеполските биволи и друга крупна стока, којашто селаните морале да ја спасуваат извлекувајќи ја со теглење за рогови и за опашка.²⁴ Хидролошката наука има скромно општо сознание за тој овчеполски феномен, благодарейќи на резултатите од пробните дупчења на земјиштето, кои во атарот на с.Ерцелија ги вршеше „Нафтагас“ од Нови Сад, во крајот на 60-те и почетокот на 70-те години од минатиот век.

²³ Александар Балбанов бил лајпцигшки доктор по класична филологија, професор на софискиот универзитет, литерат, преведувач, граматичар, публицист, општественик и ко-дипломат. За фамилијарниот чифлик во Овче Поле, до национализацијата, како сопственик се грижел неговиот брат Ристо Балабанов (1878 - 1952).

²⁴ А. Балабанов, *И аз на тоя свят*, (редакција на Т. Боров), София 1979, 189-190.

Zoran GEORGIEV

THE „KANDA GEOGLYPH” IN OVCHE POLE THROUGH A PRISM OF THE MATERIAL FINDINGS AND HISTORICAL EVENTS

Summary

One decade ago, the so-called “Geoglyph – Kanda” was widely popularized, an artificial geological formation located in Ovche Pole, in the eastern part of the Republic of North Macedonia (Fig. 1-2). In 2014, a team of experts from the Supra Brain Research Group (Trieste, Italy) consisting of electro engineers and astronomers conducted non-invasive archaeoacoustic and archaeoastronomical research in the area of Kanda, at the site “Sharkov Rid” (“Carved Hill”), so named by the locals after the trenches that “carve” its surface. Prior to the start of this research, the team set a prejudiced hypothesis, and later claimed, that the “geoglyph” hides underground chambers - “antique royal tomb”. According to the astronomy analysis of SBRG, the shape of the “geoglyph” matches the constellation Cassiopeia, i.e. corresponds to the date 21/22 July - the birthday of Alexander the Great. The researchers’ conclusion is that the “geoglyph” was built in honor of the birth of Alexander.

In 2013/14, a team of archaeologists from the Faculty of Philosophy from the University of “Ss. Cyril and Methodius” in Skopje made a planimetric record of the site (Fig. 3). With the help of a metal detector, in the trenches they discovered surface materials which - contrary to the interpretation of the SBRG team - show the real character of the so-called “Geoglyph”. The material consists of many cartridge cases from fired French cartridges Lebel 8x50 R, dismantled bullets from such cartridges (ball D), few whole cartridges and other military items (Tab. I - IV). There is no evidence in the trenches of use of other weapons except French Lebel caliber, and there are no bullets from other weapons fired towards the trenches either. This confirms that on this site there was no military collision, but that the French ammunition was fired during military exercises. The ammunition originated

from five French factories (Vincennes, Valence, Alger, Tarbes, Toulouse), marked with production date from the first quarter of 1915 to the first quarter of 1917. Thus, instead of transcendent interpretations, a historical interpretation is necessary for the trenches at Sharkov Rid, with knowledge of sub-disciplines such as Weaponology and Battlefield archaeology.

The position of Sharkov Rid had a strategic role in the Second Balkan War (1913), when it became a central sector of an organized defense line with official army name “Dinler” (Fig. 4). Rear reserves from the Serbian Moravian Division were stationed here (14 battalions and 8 artillery batteries). These were meant to block and defend the natural access to the town of Veles if the Bulgarian forces were to break through the front on the river Bregalintsa and penetrate Ovche Pole from the east and/or from a northern direction. But that did not happen and there was no confrontation here. At that time, the Serbian army was equipped with several models of Mauser rifles. The Lebel cartridges from Sharkov Rid have a later production date.

In the early period of WW1 (1914-1915), the “Dinler” line of defense was not organized again, due to Bulgaria’s official declaration of neutrality, until their attack in October 1915.

On the territory of Republic of N.Macedonia, French weapons of Lebel caliber arrived in two separate stages during WW1: first time in October 1915, when a French-British army expedition of the Entente (from Thessalonica) penetrated the region of the lower and middle reaches of the river Vardar, to the localities Krivolak and Gradsko. The task of the expedition was to protect the railway line Skopje-Thessalonica, by which the Serbian army was planned to evacuate towards Greece, the moment Bulgaria’s military attack began. This maneuver did not work

and the expedition of The Entente returned back. The two northernmost positions mentioned held by the French divisions (in October-November 1915) are geographically distant from the region of Ovche Pole. The trenches at Sharkov Rid and the discovered ammunition cannot be related to this event, neither operationally, tactically, nor spatially, nor temporally.

The next time a French weapon of Lebel caliber arrived was at the end of WW1, after the breach of the Macedonian front in September 1918, with the returning French and Serbian armies. The Serbian army, from the start of the war until the evacuation in Valona and the island Corfu, had lost most of its modern infantry weapons (100.000 Mauser and Mosin-Nagant rifles) and in 1916 in Greece was re-armed with French weapons (109.000 rifles, mostly Berthier M.07/15). During the final operations of the war, there was no military confrontation in Ovche Pole with the defeated Bulgarian army, which quickly withdrew from the Serbian forces. The trenches and the French ammunition from Sharkov Rid have no relation to that moment either.

Political circumstances influenced the retention of French weapons on our territory for two decades after the end of the war. The creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS) was problematic in the tailoring of the Balkan state territories during the Paris Conference (1919-1920) and had opponents on multiple sides. In anticipation of war with the extremely hostile Italy, the Kingdom of the SCS additionally procured French infantry weapons in 1919 and 1924-1927. The state arsenal had the rifles Lebel M.1886/3, Berthier M.1892/07, Berthier M.07/15 and M.07/16 (total about 180.000 pieces), as well

as machine-guns Chauchat M.07/15 and Hotchkiss M.14 - all Lebel caliber. The new Kingdom had no factories for Lebel ammunition, and the quantities it procured from France came from the war years. All French and other more modern weapons were finally seized by the Wehrmacht after the capitulation of the Kingdom (Yugoslavia) in 1941.

The chronology of events and the history of French weapons on the territory of Republic of N.Macedonia show that the old "Dinler" checkpoint on Sharkov Rid was reactivated immediately after WW1, for the military and security needs of the new Kingdom of SCS. Namely, it was one of the bases from which to prevent possible more extensive armed attacks by the illegal Macedonian Revolutionary Organization (VMRO), whose intensification was expected, especially if the country enters a war with hostile Italy - the logical supporter of all political opponents of Kingdom of SCS.

In the physical sense, Sharkov Rid is a reflection of the trench strategy concept of the Western (French-German) and Southern (Macedonian) fronts. This is indicated by a zig zag trench, characteristic for the frontal practice of the time. This lonely and today neglected military location, surrounded by a large agricultural area, was used as a training ground in the period 1919/20 - 1940/41, when the country had French weapons and ammunition from WW1. A group of military items of a later date (Tab. IV), as well as several lost coins found in the trenches, speak of the occasional but rare use of the site for military exercises by the Army of Socialist Yugoslavia until 1975-80.

Табла I

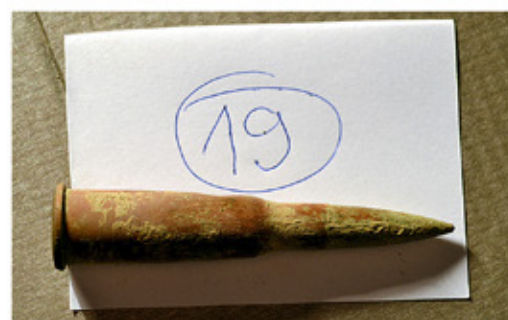
1

2

3

4

5

6

Табла II

7

8

9

10

11

12

Табла III

13

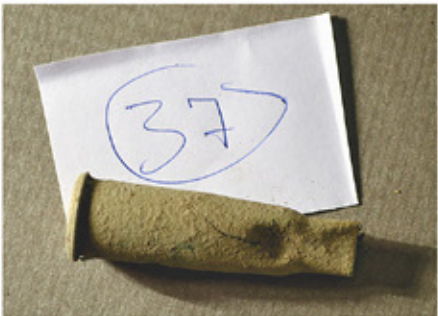
14

15

16

17

18

Табла IV

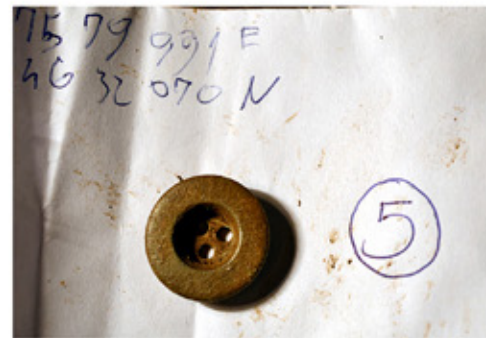
19

20

21

22

23

24